

Tim Neutelings & Jimmy van Rijt
Fontys, Sittard
Contact: t.neutelings@fontys.nl
j.vanrijt@fontys.nl

Syntaxis op een bont bedje van didactiek

1. Inleiding

Kritiek op het zogenaamde grammaticaonderwijs in het voortgezet onderwijs is voor geen enkele docent Nederlands meer een noviteit. En tegelijk wordt op de meeste scholen het traditionele grammaticaonderwijs in ruime mate voortgezet (Tol-Verkuyl 2001: 177), vaak vanuit bestaande methodes of zelfgemaakte syllabi.

Sommige kritisch denkende leerlingen stellen, gevoed vanuit hun onbewust aanwezige taalgevoel, tijdens de les vragen over het nut van grammatica. De argumenten van de docenten, waarmee de kritiek van deze leerlingen dan vaak weggevaagd wordt, om vooral door te kunnen gaan met deze moeilijke vaardigheid, centreren zich meestal rondom het rijtje: inzicht in taalstructuur hoort thuis in het algemeen vormend onderwijs, de noodzaak van grammatica voor het vreemdetalenonderwijs is onontbeerlijk, de ondersteuning van de eigen taalvaardigheid is wezenlijk, etc. Een probleem dat zich hierbij voordoet, is dat niet alle argumenten wetenschappelijk gezien even houdbaar zijn. Zo is al geruime tijd bekend dat expliciete aandacht voor grammatica ter ondersteuning van de moderne vreemde talen alleen werkt onder strikte voorwaarden (Tordoir & Damhuis 1982) en is nooit bewezen dat traditioneel grammaticaonderwijs een positief effect heeft op schrijfvaardigheid (Van Gelderen 2010: 109-129). Een belangrijke relativering van dergelijke onderzoeksresultaten is echter wel dat ze vrijwel alleen betrekking hebben op ezelsbruggetjesdidactiek en niet op andere vormen van grammaticaonderwijs. Het hoeft wellicht ook weinig verbazing te wekken dat een rammelende ezelsbruggetjesdidactiek geen meetbare bijdrage levert aan taalbeheersing.

Voor de duidelijkheid: met grammaticaonderwijs wordt gewoonweg ‘zinnen ontleden’ en ‘woordsoorten benoemen’ bedoeld. In heel wat didactische artikelen over grammatica wordt de verwarring rond de termen ‘grammatica’, ‘taalbeschuwing’ en ‘grammaticaonderwijs’ toegelicht. Dat zal hier niet expliciet gebeuren, maar in de uitwerking van het didactisch materiaal zal blijken dat inzicht in grammatica veel verder gaat dan het structureel kunnen toepassen van regeltjes om de zinsdelen het juiste predicat – gevaarlijke term hier – te geven en elk woordje van een label met een woordsoort te voorzien. Ook wordt niet nader ingegaan op de noodzaak van grammaticaonderwijs

op zichzelf, maar wel op de noodzaak van effectieve grammaticadidactiek.

In deze tekst wordt enerzijds aandacht besteed aan ‘het waarom’ van vragen naar effectieve grammaticadidactiek: hoe komt het toch dat zulke vragen telkens gesteld worden? Daarbij komt onherroepelijk aan de orde welke didactische mankementen de traditionele grammaticadidactiek veelal vertoont. Anderzijds, en in antwoord daarop, besteden we aandacht aan didactische en vakinhoudelijke alternatieven die beter recht doen aan het schoolvak Nederlands en aan de leerlingen die dat vak volgen. Hopelijk leren zij dan met een verwonderde blik naar taal te kijken. Met bijna elke zin is immers wel iets aan de hand, zoals Van Oostendorp aannemelijk maakt in zijn *Heb je nou je zin?* (Van Oostendorp 2013).

2. Van mankement tot remedie

Om de vragen naar het nut van grammatica te doen doven, is gewoonweg een verbeterde didactiek nodig. Om hiertoe te komen, is eerst bekeken wat er aan het huidige grammaticaonderwijs niet deugt. Bij ieder mankement hoort een didactische aanpassing, een ‘remedie’, en die is direct hieraan gekoppeld in een continuüm. Links staan de tekortkomingen van het huidige grammaticaonderwijs; rechts de didactische aanpassingen die moeten leiden tot een verhoogde activiteit en rijker onderwijs. Deze aanpassingen zijn niet een bonte verzameling van ingevingen van de auteurs, maar komen voort uit een analyse van verbeteringen die individuen, veelal vakdidactici, met grammatica als bijzonder aandachtsgebied, in de loop der tijd geopperd hebben, maar waar niet altijd even veel mee gebeurd is. Tot nu.

‘Mankement’	‘Remedie’
Zinnen in isolatie aanbieden	Zinnen in context aanbieden
Aandacht voor de vorm	Betekenis als uitgangspunt nemen
Zinnen worden aangeboden	Zinnen worden ook gezocht én onderzocht
Alleen standaardzinnen	Alle zinnen
Rede- en taalkundig ontleden separaat	Rede- en taalkundig ontleden in samenhang
Zinnen worden alleen ontleed	Zinnen worden ook geconstrueerd
Zinnen worden met trucs ontleed, zonder begrip	Zinnen zijn zichtbare voorstellingen

Figuur 1: overzicht van mankementen en bijbehorende remedies in het grammaticaonderwijs.

Hierna lichten we enkele mankementen en de bijbehorende remedies kort toe. In de workshop volgt nadere beschouwing.

3. Vorm versus inhoud: semantisch grammaticaonderwijs

Sinds enkele jaren staat semantisch grammaticaonderwijs opnieuw in de belangstelling (zie Van Rijt 2013b). Zoals de naam al aangeeft, staat de betekenis van taaluitingen centraal bij semantisch grammaticaonderwijs. Dat betekenis als uitgangspunt gekozen wordt in deze didactische benadering wil overigens niet zeggen dat vorm geheel losgelaten wordt. Het lijkt uit taalkundig oogpunt gezien ook niet verstandig de relatie tussen vorm en betekenis te ontkennen of te verwaarlozen (Ebeling 2006: 12; Van den Toorn 1984: 298). Er zijn aanwijzingen dat semantisch grammaticaonderwijs positieve effecten heeft op de grammaticale vaardigheden van leerlingen (Van Rijt 2012). Op het niveau van taal- en redkundig ontleden bestaan er talloze manieren om semantisch te werk te gaan in de klas. In deze workshop bespreken we enkele fundamenteën van semantisch grammaticaonderwijs, waaronder de ‘filmanalogie’ (gebaseerd op werkwoordvalentie), zoals gebruikt door Van Rijt (2012) en zoals verder uitgewerkt door Van de Wiel (2014).

4. Standaardzinnen of alle zinnen?

In de traditionele grammaticadidactiek wordt veelal gewerkt met geïsoleerde voorbeeldzinnetjes uit de methode die dikwijls gericht zijn op het aanwijzen van de zojuist behandelde zinsdelen of woordsoorten. Leerlingen komen nauwelijks toe aan het bekijken van de rijkdom van ‘taal in het wild’ en als ze ooit proberen de ezelsbruggetjesdidactiek toe te passen op zinnen buiten de methode, dan zullen ze gefrustreerd raken door de beperkingen daarvan. Coppens spreekt in dat verband ook wel van een *messy problem* (Coppens 2010).

Veel interessanter zou het zijn om leerlingen handvatten te geven om zinnige dingen te zeggen over hoe ‘echte’ zinnen in elkaar zitten. Een voordeel daarvan is dat grammatica zo een veel boeiender vak wordt, dat veel steviger verankerd zit in de belevingswereld van de leerlingen. Grammatica is dan immers direct toepasbaar in de praktijk. Deze visie op grammaticaonderwijs vereist echter wel een verandering in de wijze waarop grammatica wordt aangeboden. Slordige controlevragen en ezelsbruggetjes leveren immers in slechts 73% van de gevallen het juiste antwoord op (Coppens 2010). Willen leerlingen zinvolle dingen zeggen over de taal van alledag, dan moeten ze leren om kritisch te denken – het oppervlakkige ezelsbruggetjesniveau voorbij. In de moderne grammaticadidactiek wordt in dit kader ook wel gesproken van *thinking skills* (Coppens 2010, Moseley 2005). In deze didactiek staat niet zozeer ‘het goede antwoord centraal’, als wel de plausibele taalkundige redenering.

Thinking skills kunnen ook gecombineerd worden met het laten uitvoeren van taalkundig onderzoek. Hierbij speelt de docent in op vragen die spelen bij leerlingen. Zo kunnen leerlingen bijvoorbeeld onderzoeken onder welke condities bepaalde woorden

of constructies voorkomen bij taalgebruikers (zie bijvoorbeeld: Van Rijt 2013).

5. Zinnen leren zien

Elke zin is in feite een uiting van een bepaalde voorstelling. Iemand die de zin bestudeert, kan in zijn hoofd de voorstelling af laten draaien en er zo achter komen wat er precies gebeurt (Balk-Smit Duyzentkunst 1994). De zinsdelen in de zin – en daarmee de onderdelen in de voorstelling – worden tastbaar, of de waarnemer ze nu voelt, ruikt of proeft. Balk-Smit Duyzentkunst haalt hierbij de volgende treffende zin aan: *Ik lag in een bed dat krioelde van de luizen*. Feit is dat een zin niet zomaar een verzameling woorden is die abstract bekeken moet worden. Het is de weergave van een bepaalde voorstelling en die voorstelling is tastbaarder dan de zin op papier die ontleed moet worden. Wellicht moet eerst de voorstelling ontleed worden. En dat is juist wat leerlingen moeten leren: de zin voor zich zien als een foto of een voorstelling waarin iets gebeurt door of met hoofdpersonage(s). En waarbij ook bijrollen en rekwisieten ‘benoemd’ kunnen worden. Als de voorstelling ontleed is, geldt dat ook voor de zin. En dan is er nog geen truc toegepast. Of toch...?

6. Besluit

Het moderne grammaticaonderwijs kent een veelvoud aan zinvolle didactische activiteiten die stuk voor stuk het ezelsbruggetjesniveau ontstijgen. Sterker nog: echt inzicht in hoe taal in elkaar zit, komt direct voort uit effectieve grammaticadidactiek. Bovendien krijgt het grammaticaonderwijs een veel taalbeschouwelijk karakter, waarbij leerlingen bewust gaan nadenken over hun onbewuste taalgebruik. En dat levert interessant onderwijs op! De vraag naar het nut van grammatica wordt beantwoord door de didactiek ervan. Kiest u zelf maar.

Referenties

- Balk-Smit Duyzentkunst, F. (1994). *De woorden en hun zin. Grammatica voor iedereen*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.
- Coppen, P.A. (2009). ‘Leren tasten in het duister’. Inaugurele rede. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Coppen, P.A. (2010). “Taal is een rommeltje”. In: H. Hulshof & T. Hendrix. *Taalkunde en het schoolvak Nederlands*, special bij *Levende Talen Magazine*. Amsterdam: Levende Talen.
- Ebeling, C. (2006). *Semiotaxis. Over theoretische en Nederlandse syntaxis*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Moseley, D. e.a. (2005). *Frameworks for thinking. A Handbook for teaching and learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tol-Verkuyl, E. (2001). *Fundamenten voor taalbeschouwing. Een synthese van opvattingen over het gebruik van taalkundige kennis in het taalonderwijs*. Bussum: Coutinho.
- Tordoir, A. & R. Damhuis (1982). *Grammatica en vreemde talenonderwijs in de brugklas. Een onderzoek naar de aansluiting van het moedertaalgrammaticaonderwijs op het vreemde talenonderwijs*. Amsterdam: SCO.
- Van de Wiel, H. (2014). "Een kreupele soapster". In: *Levende Talen Magazine*, jg. 101, nr. 4, p. 38-39.
- Van den Toorn, M.C. (1984). *Nederlandse grammatica*. Groningen: Wolters Noordhoff.
- Van Gelderen, A. (2010). 'Does explicit teaching of grammar help students to become better writers? Insights from empirical research'. In: T. Locke (red.). *Beyond the grammar wars. A resource for teachers and students on developing language knowledge in the English/literacy classroom*. New York: Routledge, p.109-128.
- Van Oostendorp, M. (2013). *Heb je nou je zin? Een zoektocht naar de mooiste, langste diepste en laatste zinnen*. Amsterdam: Prometheus Bert Bakker.
- Van Rijt, J. (2012). "Effecten van semantisch georiënteerd grammaticaonderwijs op het redekundig ontleden van brugklasleerlingen". In: *Levende Talen Tijdschrift*, jg. 14, nr. 1, p. 28-36.
- Van Rijt, J. (2013a). "Taalkunde in de brugklas: (g)een utopie? Over het uitvoeren van taalkundig praktijkonderzoek in de brugklas". In: *Levende Talen Magazine*, jg. 100, nr. 5, p. 28-22
- Van Rijt, J. (2013b). "Semantisch grammaticaonderwijs: een stand van zaken". In: A. Mottart & S. Vanhooren (red.) *Zevenentwintigste Conferentie Onderwijs Nederlands*. Gent: Academia Press, p. 229-235.